

rendet rakni

Az elegancia hanyagsága

Szép és jó

Jó és szép, a szoba fel van takarítva. De mi a helyzet a többi helységgel? Minden „szép és jó” után egy *azonban* következik. Amit szépnek vagy jónak találunk vagy alakítunk, mindig körülhatárolt, korlátozott; kudarccal, elhibázottsággal, csúf fal és rosszal övezett.

Feltakarítani annyit tesz, mint helyet teremteni. Így a körülhatárolt tér nagyobbá válik. Ha a dolgok megint a helyükön vannak, megtalálom őket. Fáradtság nélkül elérem és használni tudom őket. A rend hasznos és közös. Nem csak én, hanem mások is eligazodnak benne. A feltakarítással új játéktér adódott, mozgalmasság, szabadság. Semmi sincs már útban. Több lehetőségem nyílik arra, hogy más dolgok mellett elmenve a célomhoz érjek, és nem egy célra vagyok korlátozva, eltérhetek attól és más célokra fedezhetek fel, követhetek. Elrámolva a dolgok is visszanyerték szabadságukat, önmagukat jelenítik meg és újra ámulattal és örömmel lelhetők fel.

Valami a maga helyére kerül – hol is van az? –, valami más pedig félre lesz téve. Az elrámolás kiűri a teret. Láthatóvá válik a por. Ami mindent elhomályosított. Az elrámoláshoz hozzátartozik a tisztítás, törlés, söprés és súrolás. Ezáltal nyerik vissza a dolgok és a tér összességében fényüket, frissességüket és jelenvalóságukat.

Most, ahogy minden világgossá és egyértelművé vált, a székeket és asztalokat sorokba lehet rendezni. Vagy ez merevnek és unalmasnak látszik? Állítuk az asztalt kicsit ferde és ne középre! A szimmetria kis mérvű megzavarása dinamizálja az együttest, és kiegyenlítő mozgásokat, rafináltabb szimmetriát, harmóniát, arányokat és ritmusokat hoz működésbe. Így még egy kis zűrzavart is lehet okozni, hogy a rend pedantériáját csökkentsük, és elevenség benyomását keltsük.

Az összerámolás valamit rendbe tesz. A rend jobban működik, mint a rendtelenség. Mert legalább megbízható és lehetőséget ad a tájékozódásra. Am egy rossz rend rosszabb a rendtelenségnél, amiben többé-kevésbé kiismeri magát az ember. Egyáltalán rend-e egy rossz rend? Minél jobb a rend, annál kevésbé kell rendet rakni. Ezért tartósabb az olyan rend, amely teret enged a szabadságnak. Az ilyen rend (szinte) maga tesz rendet. Állapot, mintsem folyamat, mozgás.

A rendezettség szép és jó, de mindig csak egy ideig tart, továbbá egy területre vagy szempont-ra korlátozódik. Egy mindent átfogó rendet nem lehet és nem is kell rendbe rakni, az ember a részét képezi. Csak kutatni és csodálni lehet. „Az istennek szép minden és jó és jogos, emberek gondolják ezt jogtalanak, amazt meg jogosnak.” (Hérakleitos LXXXVIII / B102)

A korlátozott rendrakás túl sokat rámol félre és tüntet el. A rendtelenség eltűnik a látómezőből, a pincébe vagy kukába kerül. Mindig visszamarad valamilyen zavaró maradvány, amivel a korlátozott rendérzék nem tud mit kezdeni.

Nemcsak az a mező korlátozott, amit összerámolni és rendbe tenni akarok, hanem magam is korlátozott vagyok. Korlátozott az időm és a ki-tartásom. Akár egy rend felismerése a szándékom, akár a helyreállítása, sosem lehet átfogó. Mindig hátramarad valami és nem válik a részévé. Rendez-zük és tisztázzuk gondolatainkat. Rendet rakunk az elképzeléseink között. Így oldunk meg problémákat. De nem tudunk mindenre gondolni. Ehhez rövid az idő. Cselekedniünk kell. Ezért újabb problémák terhére oldunk meg problémákat, a nagy megoldásokat elhalasztjuk, és azzal foglalkozunk, hogy időt nyerjünk. Jó megoldások csak ritkán sikerülnek; ezek kivételesek: alkotmányok, békekötések, elméletek, amelyek tartósak, mivel beválnak.

Nem jutok tovább. Zavar a rendtelenség. Tehát rendet rakok. Ez jól hat. Magam is rendbe jövök. Így értették a régi filozófusok a filozófiát, a világ szemlélését. A csillagos égből a rendet látták, amit világnak neveztek, és amit a Föld összevisszaságában, kivált az emberi világban nem tudtak meglátni. Aki gondolkodik, az tekintse az égitestek zavartalan mozgását példaképnek! Csak ezért adott isten látóképességet, írja Platón (Timaios 47b). A régi filozófusok számára a rend szigorú szükségszerűséggel járt, ami kizárta a szabadságot. A véletlen és a szenvedélyek önkénye ezért állt ellen-tében egy stabil földi világrénddel. A bibliai Isten megteremtette a világot, és látta, hogy jó (Genesis 1,31). A rossz a bűnbeesés révén jött a világba. De miért hagyta ezt Isten? A „szép és jó” után mindig az azonban következik. A rendrakás, tisztítás és tisztázás sosem maradéktalan. Valamit mindig az ajtó elé kell tenni, vagy levinni a pincébe.

A szobában nem látszik rend. Csak a második pillantásra veszem észre, milyen műgonddal készült a megtévesztő rendtelenség. A látszat csalhat. Valaki egészségesnek látszik és mégis beteg. Egy szék szépnek és használhatónak látszik, mégis kényelmetlen. Nem feltétlenül kell a szépnek jónak, a rútinak pedig rossznak lennie. Szókratész alacsony volt és békaszemű, de szép lélekkel bírt – mondták a hívei. A szép nem mindig jó. A biztonság kedvéért nem hagyatkozunk az első benyomásra, hanem a dolog alapjáig kell eljutnunk. Megvizsgáljuk. De ekkor is egy látszatra hagyatkozunk, amely megmutatja, hogyan is áll a dolog valójában. Az alap megbízhatóbbnak tűnik számunkra. De az alap is beszakadhat. Hogyan különböztethetjük meg az igaz látszatát a hamistól?

Platón Szókratésze mindegyre azt kérdezi beszélgetőtársaitól: ha valami szép, akkor jónak is kell lennie? És amennyiben szép és jó, akkor helyes, igazságos és igaz is (Gorgiasz 474c)! Szó szerint a görög igaz (aléthesz) szó jelentése: rejtetlen. Ami igaz, az megmutatkozik: szépként és jóként. Am sosem kizárt az érzéki látszat megtévesztő volta, a szépet és jót a gyakran hamis látszat elől biztonságba kell helyezni, az igaz létbe. Mert csak az valóban szép és jó. Rossz csak a hiányos lét. Tulajdonképpen minden szép és jó. Csak nem látják, eltekintve istentől és a filozófusoktól. Ez a látás a látszaton keresztül a dolgok alapját nézi.

A filozófia abból a felindulásból keletkezik, hogy az ember tévedhet, hogy valami nem feltétlenül úgy néz ki, mint amilyen valójában, hogy valami szép, de nem jó. Ezért menti ki a jó és szép azonosságát a tévedésszerűségek birodalmából az igaz létről szóló ontologikus beszédben.

Tehát arról van szó, hogy úgy tesszük rendbe a gondolkodást, hogy ne botoljon el többé a látszatokon. A rend példaképe a filozófusok számára a világ. A világ görög és a latin szava, kozmosz és mundus egyaránt a szépségre, ékszerre, rendre és tisztaságra utal. Mivel mindaz, ami van, valójában jó és szép, a művészet igénybe veheti, ezt a szépséget a rejtetlenségből előhozhatja, megjelenítheti és felragyogtathatja. Ez a művészet ontológiai megalapozása.

Nemes

Ez a rendről és világról szóló filozófiai csevely jó és szép. Végül azonban a hatalom dönt. Végül hatalmasok döntenek arról, mi a szép és a jó. Az, amit ők maguk tesznek. A jóról és a szépről szóló beszédet a filozófusok a költőktől kapták, akik a hősök, a nemesek életét ábrázolják. Ők a szépek és jók (*kaloí kai agathoi*). Saját magukat nevezik így. Ezért kell állandóan bizonyítaniuk a maguk számára, hogy jogosan teszik.

Akhilleusz haragos, és kivonul a Trójáért folyó harcból, mivel Agamemnon, a görögök vezére elveszi hadizsákmányából a szépséges Briseisz. Ugyanis neki a hadizsákmányából egy másik leányt kell ajánlania visszaadnia, hogy megbékítse Apolló istent. Aki haragos, és ragállyal fertőzi meg a görögök táborát, mivel Agamemnon elrabolta papjának leányát.

Agamemnon királyi előjogot élvez. Akhilleusz a legerősebb harcos. Harcolnak a zsákmányrészekért és egyúttal a dicsőségért, a tekintélyért és méltánylásért, a respektusért, amit másoktól megkívánnak. A zsákmány a legtágabb értelemben mindaz, amit szét lehet osztani. Itt igazságosan kell eljárni: mindenkinek annyit, amennyi jár,

BÖHRINGER, Hannes (Tillmann J. A ford.) *Kísérletek és tévelygések. A filozófiától a művészig és vissza* Balassi – BAE, 1995

Mi a filozófia? Palatinus, 2004

Szinte semmi. Életművészet és más művészetek Balassi – BAE Tartóshullám, 2006

Daidalos vagy Diogenész - Építész- és művészettfilozófiai írások Terc, 2009

Az egyszerűség nyomában. Poétika. (Madisoni előadások) <https://hannesmagyarul.wordpress.com/2015>.

„Ember a dobozban” Magyar Lettre Internationale, 42

„Csomagolni” Magyar Lettre Internationale, 49

„Lustaság, szokás, hétköznap”

„Agyó, mélabú!” Magyar Lettre Internationale, 67

„Gondtalanul” Magyar Lettre Internationale, 71

„Na kérem!” (Kotányi történetfilozófijája és etikája) Magyar Lettre Internationale, 85

(Tillman J. A.-val) „Kotányi Attiláról” Magyar Lettre Internationale, 85

amennyi méltányos. Igazság szerint Akhilleusz halála után fegyverei Aiászt illették volna. Odüsszeuszé lettek. Ezért Aiász esze megbomlik.

A hősök jó házból jönnek, nemesek. Az arisztokrácia a „legjobbak uralma”. Szépnek és jónak tartják magukat. És valamennyien tündökölni akarnak. „Legyen első mindig, s többi fölül kimagasló.” (Íliász 11,784) Akhilleuszt így nevezték. Az a kényes jó, amiért a nemesek küzdenek, a dicsőség. Az *agathont* még Cicero is *bonestumnak*, dicsőségteljesnek fordítja. Már Plátón Szókratész is megingatja ezt a magától értetődő azonosítást, amikor azt állítja, jogtalanságot elszenvadni jobb, mint végbevinni (Gorgiász 469c). Ez hallatlan egy olyan világban, amely elégtételt kíván, ha a tisztességet jogtalanság éri. A jó és tiszteletteljes azonosítását csak a kereszténység helyezi hatályon kívül. Krisztus tisztességtelenül, bűnözőként hal meg a kereszten. Valójában csak ezt követően válik elgondolhatóvá, hogy adott körülmények között jó lehet tisztességtelen cselekedetet végbevinni és tisztességtelen elbánásban részesülni. Ami jó, az immár Isten előtt, az ember bensőjében, a lelkiismeretében dől el. A jónak nincs feltétlenül szüksége a külső elismerésre. Bensőnek és külsőnek nem kell megfelelésben lennie. Ami jó, annak nem kell szépnek lennie, és megfordítva. Etika és esztétika kettévált. A tisztesség és szépség meghatározó szerepe nem szűnik meg, de repedés támadt rajtuk.

Phönix, Akhilleusz agg nevelője a nevelés célját egy sorban foglalja össze: „szónak szónoka légy és végbevívője a tettnek.” (Íliász 9,443) Beszélni és cselekedni, méghozzá jól és szépen, de elsősorban beszélni. Ez mutatja a beszédművészet jelentőségét Görögországban és Rómában.

A nyelv, a szólások egy személy és egy társadalom stílusáról árulkodnak. Így az, amit Cicero a retorikai eleganciáról mond, könnyen az életvezetés példájára fordítható. Az ékesszólás művészetének nagy erénye az illő, méltóságteljes beszéd. A beszédben és a cselekvésben ennél semmi sem nehezebb (A szónok 70). Milyen hanglegjtés, milyen szavak illenek, alkalmasak egy adott helyzetben? Csak amennyiben az ember ismeri már a megfelelés konvencióit, tudja – megint csak megfelelően, mértékkel – megsérteni azokat, és így érdeklődést kiváltani vagy meglepetést okozni. A beszéd cselekvés.

Cicero az egyszerű (*humilis, tenuis*) stílust kedveli, amit a túláradó pompájú, ázsiai dagályosságával szemben attikainak nevez. Hasonló ellentét merül föl a 18. században a barokk és klasszikus fogalmaival. Attikai a cikornyától mentes, sima, egyszerű, tartózkodó, látszólag művésziellen, prózai. A könnyűségnek és lazaságnak el kell rejtenie a fáradságot és gondosságot, amelybe belekóstolt. A könnyedség (*aponia*) egyaránt eszménye a nemességnek és a művészetnek.

A szabad ember mentes a testi munkától (*ponosz, labor*). Van arra embere, szolgálói, rabszolgája, akik neki dolgoznak. A szépek és jók csak harcban és sportban verejtékeznek. Más esetben mindennek könnyednek kell látszania. Ennek elmentmond a vezeklés fáradsalmának keresztény felértékelése. A Paradicsomból való kiűzetés után az emberek munkájuk verejtékével kell egyék

kenyerüket (Ter 3,19). Vezeklésként a fáradozásnak nem kellett hatékonynak lennie, ám elegendő az utat a produktív munka polgári fogalma előtt. Egy olyan világban, amelyben mindenkinek erőfeszítést kell tennie munkája során, a könnyedség kultúrája még inkább kirí.

Az egyszerű beszédstílus, írja Cicero, olyan, mint egy olyan nő, aki látszólag nem hozta magát rendbe: „Mindkettőben van valami, amivel elbűvöl, de ez nem vehető észre. Félre kell tennie tehát minden feltűnő díszet, akár a csillogó gyöngysort: még hajfodorító sütvösvat sem szabad használnia; el kell vetnie a szépítőszereket: a fehér arcfestéket s a pirosítót is mindenestül; csak a választékosság (*elegantia*) és a finomság (*munditia*) maradjon meg beszédében. Szintiszta (*purus*) latinsággal (*Latinus*) szóljon, világosan és érthetően (*dilucide planeque*), ügyelve arra, mi a helyénvaló (*quid deceat*).” (A szónok 23.)

Elegáns a beszéd díszítésének rafinált visszavétele, anélkül hogy sérülne az arányosság követelménye. Az ornatus, az ornemens és díszítés minimalizálása a klasszicizmusokon keresztül a modernitásig terjed. Elegáns a járulékos díszítésményről lemondani, mivel a beszéd, a ruha vagy a ház, a dolog már magában véve is jó és szép. (Gorgiász 474c.)

Plátón úgy látta a filozófiát, mint ami egy olyan ékesszólással áll versenyben, amely minden dologban képes az utolsó szót kimondani, nem mintha valamit értene a dologból, hanem mert jól tud beszélni. A filozófia viszont a dolog alapjait akar eljutni. Az igazságra törekszik, a valóra, nem arra, ami igaznak tűnik, a „valószínű” (*verisimile*).

Cicero politikus, szónok és filozófus egyben. Arra törekszik, hogy a filozófiát kibékítse a retorikával. Ennek a kísérletnek a kifejeződése az egyszerű elegancia dicsérete. Ezáltal válik az, ami igaz, ami való, egyszersmind „valószínű”. Ebből ered észbontó mágiája, ami a nyelvből más jelenségek re is átkerülhet.

Az *elegantia* szó az *eligere*: kiválasztani igéből ered. Az elegancia választékosság. Ez feltételezi a választáshoz szükséges eszközök és szabadság meglétét. Ám a választékosságnak nem szabad erőltetettnek lennie; gondosan (*diligenter*) el kell rejtőznie egyfajta „nem kellemetlen hanyagságban” (*non ingrata neglegentia*). Az elegancia annak a legmagasabb művészetének, hogy természetesen, mintegy mellékesen, a kellemhez hasonlatosan jelenjen meg, amely természetességét az eleganciával szemben teljesen tudattalanul, ártatlanságban őrzi meg. Ám az elegancia mesterséges természetessége sem jelentene semmit a *nescio quid*, ama bizonyos valami nélkül, amit nem lehet eltanulni. Vagy megvan valakinek természetből fogva, vagy nincsen.

Xenophon *Kürosz nevelkedésétől* kezdve Castiglione *Libro del Cortegiano*, Gracián *El Héroe* és *El Discreto* című könyvein keresztül egészen Freiherr von Kniggeig és tovább létezik a fejedelmek nevelésének, a tökéletes udvari ember, lovag és *gentleman* képzésének az irodalmi hagyománya.

Ezekben vadászatról és lovaglásról, a szabad művészetek és a jogtudás alapismereteiről, rajzolásról, táncról, zenélésről van szó, és az etikett, a megfelelő viselkedés kérdéseiben való biztos eligazodásról.

És a magas fokú művészet mindig könnyedség és lazaság, „*sprezzatura*” és „*desinvoltura*”, ama „hanyag kényszeredetlenség” vagy „nagyvonalú hanyagság”, ami a mesterkéletlent mesterli.¹ „Ezért lehet az mondani, hogy az igazi művészet az, ami nem látszik annak, és az embernek az igyekezetét semmi másra nem érdemes fordítania, mint az igyekezet elrejtésére.”² Ez a hanyagság franciául *nonchalance*: az nem töri magát és nem hozza magát lázba. Laza és hanyag marad. Ma azt mondjuk *cool*. Az életvezetés és a jó modor fogalmi francia eredetűek (*contenance, courtoisie, noblesse, nonchalance*), ma az angoltól vesszük át ezeket.

A szépek és jók elhatárolják magukat azoktól, akik nem szépek és jók. Maguk között is a legjobbak, és fölényben akarnak lenni másokkal szemben. Ezért versengenek a könnyedség látszatán túl abban, hogy ügyességben, okosságban, nyelvben és maníroknak kitűnjenek. Erre szolgál az elegancia is. A nemeseknek a magukhoz hasonló és mások előtt igazolniuk kell magukat, és egyidejűleg arra törekedniük, hogy szankcionálják közös felfogásukat a jóról és a szépről. Amit tesznek, ahogy beszélnek, és ahogy magukat előadják, az mindig jó és szép. A nemes élet meghatározott formái példázatosá válnak. A polgár utánozza a nemes, a kispolgár a nagypolgárt és így tovább. A könnyed élet mára végeredményben *cool*, laza lett.

Képzettséget már régebben is lehetett vásárolni, legalábbis az utódok számára. Erről régi komédiák tudósítanak. Az a bizonyos valami, a *je-ne-sais-quoi*, a *despejo* (fesztelenség) többnyire csak néhány nemzedék után áll elő. A népuralom, a piacgazdaság, a növekvő felemelkedési lehetőségek és a társadalmi áteresztőképesség megtévesztettek a szépek és jók tartós létezése, a fontos családok fennmaradása tekintetében, akiknek a tagjai generációkon át magas beosztásban tűnnek fel itt-ott. Ennek a láthatatlan arisztokráciának a tapasztalatai nélkül az előtérben álló uralmi formák rosszul működnek. Talán rejtekben az arisztokrácia jobban meg is őrződik. Erre szolgál az elegancia, a mesterkéletlenség, a gondos hanyagság és művi természetesség művészetek. Az összerámolás utáni rend mindig hatalmi rend is, amelynek merevségét a legjobb bizonyos hanyagsággal elegánsan kasszírozni. Az elit szó, akárcsak az elegancia alapja az *eligere*: kiszemelni, kiválasztani. Egy elitnek nem esik nehezére, hogy nyilvánvalóvá tegye: mindegyre magát választja ki.

Az elegancia lehetősége az elmés megtévesztés során a nagy témája Baltasar Graciának, jóllehet magát az elegancia szót nem használja. Ennek fogalmi mezejét a *despejo* (ama bizonyos valami, szó szerint: rendbe rakni, szabaddá tenni), *galanteria, gallardia* (büszkeség, méltóság, grácia), *aliño* (ékszer, ékesség), *cortesía* (udvariasság, előzékenység) és *discreción* (ítélőerő) szavakkal írja körül. Az elegancia egyszerre udvari reprezentáció és megtévesztés, egy olyan tartás, amelyben az egyik folyvást a másikba megy át; csillogó, egészen sosem megfeythető mozgás, amely végül képes még arra is, hogy az igazság látszatát keltse. (Az életbölcsesség kézikönyve, 13.) Az elegancia a cselezés, a vívás művészetek. Amikor

megmutatkozom, fedeznem kell magam, el kell rejtőznom. Ha valaki megmutatkozik, akkor azt is meg kell fejteni, amit nem mutat meg, amit elrejt. Az elegancia az elmésség (*prudencia*) különös formája. Ez teszi egyáltalán személyiséggé (*persona*) az embert (Az életbölcesség kézikönyve, 1.). A *persona* azonban maszk is.

Az emberek mindig is tudatában voltak annak, hogy a látszat csalhat, ennek ellenére mégis kitarítottak a szép és jó azonossága mellett. A nemese számára büszkeség volt ennek a luxusnak az identitását vállalni. Az illúzióteremtés és a dezillúzióanalízis barokk korszakában Gracián az életművészetet addig élezi, ahol a szép látszat már egyidejűleg igaz és hamis. Ez az igazi elegancia: az igazsággal megtéveszteni és egyúttal megtévesztően becsületesnek lenni.

Smart

Ha valami elegáns és ráadásul divatos is, sikkesnek nevezzük. A francia *chic* szó német eredetű, aminek az utóhatása a német *schicklich* (illő, megfelelő) és *geschickt* (ügyes/en) szavakban érzékelhető. Aki beszél és cselekszik, annak tudnia kell, mi az, ami illő, ami megfelelő (*was sich schickt*). Megfelelő az alkalmasság, amit mindenkinek, aki tartja magát valamire, el akar érni, meg kell szívelnie. Ügyes az, aki gyakorlottan és fürgén képes valamit kivitelezni és rendbe tenni. A megfelelés a formát illeti, az ügyesség a dolgot. Ügyesen megjavítanak valamit. A hibát helyesen kell felismerni és megszüntetni. Ez pontos elemzést és javítást kíván. A pontos illesztés görögül *harmonia*. Ez olykor annyira jól sikerül, magában is oly szép, hogy az illesztéseket nem is kell vakolat vagy ornamentum mögé rejtetni: egy fal, amelynek kövei habarcs nélkül is pontosan és szilárdan illeszkednek.

Ha valami jól fekszik föl, pontosan illeszkedik, az *smart*. A *smart* rokon a német *Schmerz* (fájdalom) szóval. Ami *smart*, az olyan pengeéles, hogy az már fáj. A szép és jó azonossága itt a szép és az intelligens, jó küllemű és okos, sikkes és ravasz azonossága.

Gracián röviden és tömören élezi ki gondolatait: „Az újdonság keltette ámulat a siker fokmérője.” (Az életbölcesség kézikönyve, 3.) Ha sikerül egy újdonsággal csodálatot kiváltani, azzal gyakorlatilag már keresztülvitték, akár használható az, akár nem. Az éleselméjűség (*argutia*, *acuitas*, *agudeza*) az olyan csiszolt, rövid, gyakran paradox megfogalmazású mondatokban leli örömét,

amelyek egy komplex gondolati mozgást tömörítenek. Ez az a fortély, amivel a tudást és a bölcseséget mint egy matematikai formulát egy pontra, poénra (*pointe*) hegyezi ki. És ez *smart*: rövid és velős, szellemes, intelligens és elegánsan formulára hozott vagy megformált.

Az okos tud és ismer. Tudathat, hírül adhatja tudását. Az intelligencia szó, elmeerő, a megértés és tudásra való képesség alakította ki az angolban a híradás jelentését. Az Intelligence Service a hírügynökség. Amilyen mértékben gépi intelligenciára (*smart machines*) hagyatkozunk, hagyjuk magunkat általa vezetni, úgy mutat meg nekünk más machinációkat – a gépezet, a masina szó a görög *mechané*: fortély, színházi masinéria szóból ered –, amelyek képesek a *smart machines* megfejtésére. Az intelligens ágensek kettős ügynökök. Ez *smart*. És megint a Gracián által leírt párbaj-helyzetben vagyunk: cselvetés és ellencsel, megtévesztés és tévedés, kódolás és dekódolás. A képzett jezsuita a Jób könyvére és Senacára hivatkozva úgy nevezi *milicia contra malicia*: az emberi élet hadviselés az emberi gonoszság ellen.³ *Milicia* és *malicia* csak egy betűben különböznek. Mi magunk, kettős ügynökök, a front mindkét oldalán állunk.

A *smart* szép és jó, ám az ismeret és a kiképzettség kettős megvilágításában. Nem jutok információhoz, anélkül hogy magamról ne adnék. A láthatatlanná válásra irányuló erőfeszítem is árulkodó. Ebben az ambiguitásban az elegancia és *smartness* egy jó, intelligens megoldásnak tűnik. Az elegáns szót csaknem kiszorította a *smart*. Ám a matematikában és a természettudományokban még tartja magát az elegáns megoldásról szóló beszéd. Elegáns – mert jó és szép, s ha nem is igaz, de legalább helyénvaló, mindenestre csábító. Megint láthatóvá válik a meggyőzés művészetéből való eredete.

Ha egy súlyosabb levélre 90 centes bélyeget kell ragasztanom, de ilyen nincs kéznél, a készletből egy 60 centeset, továbbá három tízcenteset bélyegezhetek fel. De elegánsabb két 45 centes bélyeg. Mert ha már darabolni kell, akkor az egyező mértékű és rövidre fogott darabolás szebb és jobb. Ha 1-től 10-ig minden számot össze kell adni, akkor lehet egyenként minden számot, vagy, mintként az ifjú Gauß tette, össze lehet adni a legkisebb és a legnagyobb számot és öttel megszorozni. Ez gyorsabban megy és szebb. Gazdaságosan és esztétikailag is sikerült egy elegáns megoldás.

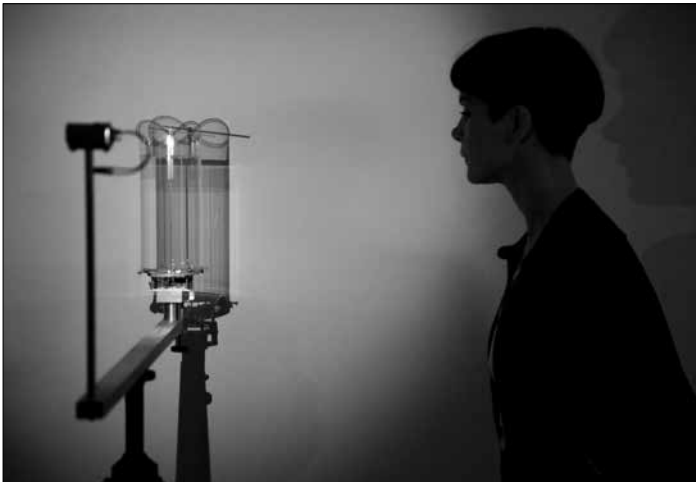
Elkerül mindenfajta körülményességet, és egy mozdulattal vagy kevés nagyobb lépéssel célhoz ér. Az elegáns megoldás rendbe teszi a gondolat- és érzékelésteret. Az elegáns beszéd egyszerűségéhez hasonlóan egyszerűségével képes el.

Elegáns Darwin evolúcióelmélete, mert fölöslegessé teszi a fajok állandósága (mintha az élőlények a biológusok osztályozását követnék) és egy különös életenergia, az élet célirányos fejlődése, meglehet maga az isteni terv feltételezésének körülményességét: az élőlények szaporodnak. Így véletlenül megváltozott élőlények keletkeznek. És a környezetükhöz legjobban alkalmazkodók a túlélők. A véletlen, variáció, szelekció, környezet és alkalmazkodás elegendő az élő természet történetének leírásához és értelmezéséhez. Nem kellene már katasztrófák (Cuvier) a természet rendbe tévéséhez. A szelekciónyomás maga gondoskodik arról, hogy rendbe szedje magát. A darwinizmus körüli világnézeti harcok aztán egy teoretikus modellel természettudományos dogmát csináltak. Ez megnehezíti a darwini elmélet határainak felismerését. Mert ez a teória is csak úgy képes rendet teremteni, hogy eltekint a zavaró tényezőktől.

Észrevétlenül és egyszerűen

Amikor a meggazdagodottak meg akarják tanulni, mi jó és szép, az elegancia képbe kerül. Akkor elkezdik hallani: „Az igazi gazdagságnak – ahogy a valódi luxusnak is – lehetőleg észrevétlennek kell lennie, akik első pillantásra képesek megállapítani, hogy a sötétkék gyapjúkabát egy *Balenciaga*-modell, ami valószínűleg ugyanannyiba kerül, mint egy bunda.”⁴ Az elegancia pénzbe kerül, időt kíván, és le kell mondani a kérkedésről. A csendes társadalmi jelzések nem alkalmasak arra, hogy feltűnjenek a tömegtársadalomban. Erre az excentrikus viselkedés sokkal alkalmasabb.

Elegáns nem annyira egy ruhadarab vagy ékszer tesz, mint inkább az a mód, ahogy ezeket viselik. A többszótagúság hangsúlyozza az elegancia mozgalmasságát. A mozgás közvetíti a megjelenés és elrejtés, bensőségesség és külső viselkedés között, éppúgy, mint az azonos térben elfoglalt pozíció, a saját személy és mások érdekei között. Elegáns a közvetítés, ha megfelelő (*schicklich*) és egyúttal ügyes (*geschickt*). A divatos *chic* felméri, hogy mennyire képes az elegancia hagyományos formáit variálni, hogy mennyire távolodhat el tőlük.

Amikor a sikkes, a menő körülményességbe (formaságokba) bonyolódik, vagy szociálisan érzéketlenné válik (*Schickeria*), az ügyesség (*geschickt*) egyre kevésbé veszi tekintetbe. Ekkor a hagyományos elegancia már nem képes a körülmények és a nehézségek feloldására. Az ügyességnek az ellenállás leküzdéséhez vagy az önátadás csapdájának elkerüléséhez erőszakhoz kell folyamodnia, méghozzá egyszerűen kell megszüntetnie az ellenkezéseket és ellentmondásokat.

Kopernikusz, Kepler és Newton megváltoztatták az ég nézetét, és ezáltal létrehozták a bolygópályák számításának jobb rendjét. Newton a fejére hullott alma arra a gondolatra vezette, hogy az erő, melynek hatására az alma lehullott, az egész univerzumban hat, és a bolygókat elliptikus pályán mozgatja. A világegyetem nem egy hagyma különféle héjakkal, kamrákkal vagy szférákkal, hanem egy tér, egyszerű (*ein Fach, einfach*), bár roppant méretű.⁵

Néha a rendrakás során sikerül a nagy egyszerűsítés. Nemcsak egy szobát lehet rendbe rakni, hanem egyúttal a házbeli szobák rendjét, az egész tér tagolását is rendbe lehet tenni. Ez rendkívüli: egy új, magában tagolt, gazdag egyszerűség.

Az új rend azonban kényelmetlen. „E végtelen térségek örök hallgatása rettegéssel tölt el” – írja Pascal.⁶ Egy új megoldás érdekében el kell engednem a megszokott és megkedvelt körülményeket. Minden megoldás higgadságot (*Gelassenheit*) kíván. Hanyagságban (*Lässigkeit*) játékos, elegánsá vált. Mindegyre felmerül a felszedés, kiszemelés, kiválogatás az eleganciában, elitben és a *neg-legentia*ban, a gondtalanságban, hanyagságban. A szedéshez és gyűjtéshez szükséges az ellenirányú mozgás, a nem-felszedés, nem-érdeklődés, hanyagolás, az elhagyás, a figyelem szórása, iránytalansága, elfogultalansága.

A hatalommal a győztes felelősséget is örököl. Így a rendről is kell gondoskodnia, nemcsak a követői számára, hanem az egykori ellenfelek számára is. A rend nem tartós, ha nem jó, azaz: *fair*, helyénvaló, igaz. A felelősséggel megváltozik a nézőpont. Az önnön helyzetére való fixáltságot az a kérdés váltja fel, hogy mi a megfelelő az összehelyzet rendbetételéhez. Amiben természetesen a saját érdekeknek is jól meg kell férniük.

A jók és szépek a legjobbak és másoknál különbek akartak lenni. Példáan éltek az ember hiperbolikus létét, egymás felülmúlását és az ön-felfokozást a sportban, a katonai, technikai, gazdasági, kulturális, politikai versengésben. Ezt az elegancia elve – a könnyedség, hanyagság, decensség kívánalma – fékezi, hogy az arányosság ne maradjon figyelmen kívül. Ez ugyanis a megfelelő mérték betartását, méltányosságot, nagyvonalúságot, igazságosságot, visszafogottságot, önkorlátozást, *contenance*-t jelent. A megfelelő mérték megtalálását egy konkrét helyzetben, ami az ítélőerő (*iudicium, discretio*) feladata. Képes a mérték és a mértéktelen megkülönböztetésére. A „megfontoltság” (*Bescheidenheit*) eredetileg a megkülönböztetésnek, disztigválásnak ezt a képességét jelentette, ami a saját korlátok felbecsülése révén mérsékletre hajlik. Így az elegáns megoldások a gyakorlatban ritkán mennek a végletekig, inkább elegendő mozgásszabadságot hagynak másoknak. De mennyi az elegendő?

Mégegyszer düh és ragály: fenyegetés, a rend növekvő szétzilálódása. Ki a felelős a thébai pesztisért? A furfangos Oidipusz megoldotta a szfinx rejtélyét. Ám felindulásában, anélkül hogy tudta volna, megölte apját, és felindultan nem akarja hallani, hogy királyként anyját vette nőül. Felindultan a haragtól vagy a vágytól már nem is látom és hallom, mit is kíván valójában a helyzet. A tragédia az, amikor szétesik az ügyesség (*Geschicklichkeit*) és az illendőség (*Schicklichkeit*). A mértéktelenséget, amibe a hős lovalja magát, a kórus veszi körül, amely megfontoltságra (*szofroszüné*) szólítja föl: „Gőg (*hübrisz*) a zsarnok ágya.” (Szo-phoklész, *Oidipusz király* 873)

Az elegancia megkísérli, hogy a mérték és a mértéktelenség eme magasfeszültségét egy könnyű mozdulattal hanyagságban feloldja, a mérték szilárdságát, valamint a mértéktelenség mámorát és erőszakosságát egyaránt csillapítsa. Elegancia a figyelem szórása, eloldódás a valami meghatározottá fixáltságtól. Gyakran csak kevés hiányzik, szinte semmi, és egy új rend, egy tűrhető megoldás mintegy magától adódik. De a keveset az alkalmas pillanatban kell megfelelő módon mozgásba hozni. És egyszerre minden egyszerű és könnyű lesz.

Szép és jó, ám ez a nagy kivétel. Az antik tragédia és a kereszténység azt mondja, hogy egy isten kell a jó megoldáshoz (*Lösung*): megváltás (*Erlösung*). Ezzel ellentétben az elmésség (*fronésziusz, prudentia*) megfontolt. Egy járható kiutat keres mindahány rossz megoldáshoz képest. A jó számára hozzátévelegesen jó. Ami hozzátéhető, az passzol. Az elmésség a legjobban feltűnés nélkül működik, és becsúgyát *nonbalance* mögé rejti. Megoldásaival megteremti azt a láthatatlan játékeret, amelyben úgy mozgunk, mintha magától értetődő volna. Az életet számtalan elmés megoldás tette egyszerűbbé. Mivel sok tekintetben könnyebbé vált, más nehézségeket engedhetünk meg magunknak. A játékeret, amit nyertünk, rögtön újabb akadályok fenyegetik.

Cicero úgy vezeti be az eleganciát, mint egy csábító nőt, akinek vonzereje abban áll, hogy nincs kikészítve, és ezért természetesnek hat. Az elegancia szándékolt-hanyag, csaknem könnyelmű, és éppen ezáltal erotikusan szédítő. Mentés a filozófia metafizikus terhértől, attól, hogy a szépek jónak és igaznak kell lennie. Az elegancia a valószerűt képviseli. A retorikából jött. De meg van terelve a társadalmi distinkció feladatával. A jókat és szépeket meg kell különböztetnie azoktól, akik nem képesek gondjaikat elrejteni.

A jók és szépek megengedik maguknak a jó és szép azonosságát, amit a retorikai megfelelés visz tovább. A nemesek jól és szépen akarnak beszélni és cselekedni. Ezáltal az elegancia az okosság övezetében hatol. A retorika formálja a nemesi életművészet fogalmait: hanyagság, *nonbalance, désinvolture*. Ám az eleganciának nemcsak elegánsan kell hatnia, hanem eredményesnek is kell lennie. Nem vágja át a kellemetlen csomót, hanem egy mozdulattal oldja meg. Az angol *smart* egyre inkább elhódítja az elegáns fogalmi mezőjét, de még túlon túl technikai marad. Az elegancia átfogja a cselekvés és csinálás egész övezetét és megtestesíti a megoldásra irányuló szabad mozgást, amit még az előállított dolgokban is érezni.

Minél inkább gyorsan változó plutokráciák váltják fel a láthatatlan arisztokráciákat, annál inkább fenyeget az eleganciának mint társadalmi megkülönböztetésnek a konvencionálissá és tradicionálissá válása. Ama bizonyos valamire csak generációk során lehet szert tenni. Ezért rázhatnak le magáról a társadalmi disztigválás terhére, és lelhetne rá egyszerűségére. Nem tanít ugyanis szabályokat és módszert, hanem egyedi esetet old meg. Megtalálja az igazi megoldást a helyzet különös körülményei közepette. Ez a megtalálás és rájövés, az *inventio* magas művészete. Titka a hanyagság, a mondén szenttelenség, a *diligentia* és *neglegentia*, a koncentráció és a decentráció paradoxona. Az elegancia egyedülálló módon rendkívüli. Véget vet egy körülményessé vált rendnek, és kezdeményez egy újat, egyszerűt. A fordulat érdekében inkább az okosságra, mintsem erőszakra hagyatkozik.

A kereszténység és a modern természettudomány feltörte az antik kozmoszt. Ezáltal a szépség és a tisztesség kiszakadt a világban való beágyazottságából. A tisztesség már nem határozza meg azt, hogy mi az igazságos, és a szépség már nem nyilvánítja ki az igaz létet. A világ a külsőben és a bensőben túl nagygyá és tátongóvá vált ahhoz, hogy egészen fel lehessen deríteni és rendbe lehet tenni. A tér idővé vált. Fényévekkel kísérlik meg mérését. Ebben az időbelivé tett és ezáltal átmeneti rendben az elegancia látható vagy észrevétlen eseménnyé válik, ahol – ügyesség és szerencse révén – a tevékenység sikerülni és maradéktalanul feloldódni látszik, és az erőfeszítés könnyedségre fut ki. Ebben a pillanatban valamennyi fenntartás elfelejtődik, és a régi filozófia vágya beteljesül: minden szép és jó, tökéletes.

TILLMANN J. A. FORDÍTÁSA

Jegyzetek

- ¹ Baltasar Gracián: *Der Held*, Berlin 1996, 69.o.
- ² Baldasar Castiglione: *Das Buch vom Hofmann*, München 1986, 54.o.
- ³ Baltasar Gracián: *Kézikönyv 13; Jób könyve 7,1; Seneca: Levelek 51,6.*
- ⁴ Geneviève Antoine Dariaux: *Eleganz. Brevier für die Dame*, Berlin Frankfurt Wien 1964, 235. o.
- ⁵ A német egyszerűség szóban (*einfach*) a régi *fach* szó a körbefalazásra vagy arra a térre utal, ami körbe van falazva. (a ford. jegyzete)
- ⁶ Blaise Pascal: *Gondolatok*, 206 Brunsschwics / 201 Lafuma

Irodalom

- Vladimir Jankélévitch: *Das Ich-weiß-nicht-was und das Beinahe-Nichts*, 2 Bde, Wien 2009.
 Werner Jaeger: *Paideia*, Berlin 1934-47.
 Max Wertheimer: *Produktives Denken*, Frankfurt 1957
 Pierre Bourdieu: *Die feinen Unterschiede*, Frankfurt 1982.
 Milos Vecs: *Zeremonialwissenschaft im Fürstentum*, Frankfurt 1998.
 Gerhart Schröder: *Logos und List*, Königstein 1985.
 Georg Franck: *Eleganz. Ein Abgesang*, in: *Merkur* 739 (2010) S. 1208-1211.
 Ulrich Schulz-Buschhaus: *Balzacs „Traktat vom eleganten Leben“*